

УДК 327.5:623.454.8:341.67](55)“195”

ФОРМУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ ІРАНУ З 1950-Х РОКІВ ДО ПРЕЗИДЕНТСТВА М. АХМАДІНЕЖАДА

Ярина Завада

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті проведений аналіз зародження та подальшого розвитку ядерної програми Ірану з кінця 1950-х рр. до виборів президента М. Ахмадінежада. Розглядаються процеси розвитку атомної енергетики Ірану та військових ядерних програм у період правління шаха М.Р. Пехлеві, після Ісламської революції та в новий етап розбудови ядерної програми ІРІ з початку 1990-х рр. до середини 2005 р.

Ключові слова: Іран, ядерна програма, атомна енергетика, ядерні випробування, збагачення урану, ядерна зброя.

Однією з найбільш важливих проблем сучасності є розуміння країнами, які володіють атомною енергетикою та ядерним військовим потенціалом, своєї відповідальності перед міжнародною спільнотою. Нехтування окремими суб'єктами своїх зобов'язань з гарантування ядерної безпеки, а також інші резонансні міжнародні події підкреслюють важливість відповідальності не тільки ядерних держав, але й тих, які потенційно мають можливість отримати зброю масового знищення. До таких держав на сьогодні зараховано й Ісламську Республіку Іран (ІРІ), тому актуальним є дослідження історичного розвитку ядерної програми цієї країни.

Процеси зародження ядерної програми Ірану можна прослідкувати з кінця 1950-х – початку 1960-х рр., хоча інтерес західних держав до інвестицій в енергетику цієї країни виник ще на початку ХХ століття, коли в тогочасній Персії було відкрито та розвідано нафтові родовища.

Стратегія майбутньої ядерної програми Ірану з самого початку була орієнтована на оволодіння технологіями ядерного виробництва, які вже мали на той час США, Франція, Великобританія, СРСР. При цьому одразу ж передбачалось досягнення відповідної самозабезпеченості ресурсами та технологіями, що створювало передумови до появи в Ірані не тільки атомної енергетики, але й ядерної зброї.

Найперше для вирішення вказаних питань іранський шах Мохаммед Реза Пехлеві розпочав невдалий для іранського способу життя спробу модернізації за західним зразком. За задумом шаха, модернізація повинна була закласти основи переходу Ірану до числа розвинутих капіталістичних країн.

Зокрема, 5 березня 1957 р. була підписана угода із США про співробітництво в мирному використанні атому в межах програми «Атом для миру» [15, с. 6]. Ця програма, яка була представлена США вперше ще в грудні 1953 р. на ГА ООН, передбачала допомогу США в розвитку мирної атомної енергетики у вигляді поставок ядерних установок та обладнання, підготовку фахівців тощо, в обмін на право моніторингу та інспектування ядерних об'єктів з метою перевірки їх використання виключно в мирних цілях [19, с. 45–46].

29 липня 1957 р. було створено МАГАТЕ як відносно автономну міжурядову організацію у системі ООН, а вже у 1958 р. Іран став його членом. У 1963 р. Іран приєднується до Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою, підписаного СРСР, Сполученим Королівством і США у Москві 5 серпня 1963 р. [7].

На цьому етапі розвитку ядерної програми Ірану важливим було також створення ядерного науково-дослідного центру при Тегеранському університеті. За сприяння США у 1967 р. там було введено в експлуатацію американський дослідний реактор потужністю 5 МВт, який використовував у якості палива більше ніж 5,5 кг високозбагаченого урану; також США було поставлено спеціальні «гарячі камери» для роботи з радіоактивними матеріалами високої активності, зокрема для виділення до 600 г плутонію щорічно [16, с. 51].

Таким чином, як це не парадоксально на сьогодні виглядає, США було фактично розпочато створення науково-технічної та інфраструктурної бази для розвитку ядерної програми Ірану. Проте не можна вважати, що керівництво Ірану в розвитку своєї ядерної програми спиралось тільки на Захід та на власні сили. Іран у 1950–1960-х рр. проголосив на міжнародній арені курс «незалежного націоналізму», який передбачав при збереженні військово-політичного союзу із Заходом також проведення політики економічного співробітництва і з соціалістичними країнами.

Зокрема, в ноті від 15 вересня 1962 р. іранський уряд запевнив уряд СРСР у тому, що не дозволить розміщення іноземних ракетних баз усіх видів, у тому числі й ядерних, на території Ірану [1, с. 153].

1 липня 1968 р. був прийнятий Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний в Москві, Вашингтоні та Лондоні [8]. Іраном цей Договір було підписано та ратифіковано у 1970 р. У Договорі було прописано зобов'язання для держав-учасниць цього Договору, що володіють ядерною зброєю, і для тих, що не володіють такою зброєю.

Нафтова криза 1973 р. прискорила подальше формування ядерної програми Ірану. Ще у 1973 р. була створена Організація атомної енергії Ірану – ОАЕІ, основною функцією якої став оперативний контроль над цивільною ядерною програмою Ірану. У 1974 р. шахом М.Р. Пехлеві був оприлюднений план розвитку атомної енергетики Ірану, яким було поставлено завдання впродовж 20 років побудувати 23 атомних реактори загальною потужністю 23 ГВт [15, с. 5]. На цій основі планувалося створити замкнутий ядерний паливний цикл, тобто цикл з переробкою відпрацьованого ядерного палива та виділення з нього компонентів для виготовлення нового ядерного палива. У тому ж 1974 р. Іран уклав угоду в межах співробітництва з міжнародним консорціумом «Eurodif» щодо придбання акцій цього заводу зі збагачення урану [17]. Крім того, Іран розпочав співпрацю із Францією. Для підготовки іранських інженерів-ядерників в Ісфагані спільно із французькими фахівцями було розпочато будівництво другого в Ірані Ядерного дослідницького центру. Також були укладені договори на будівництво двох атомних електростанцій – у містах Ахваз (провінція Хузестан) та Бушер (провінція Бушир).

У 1979 р. в Ірані відбулася революція, результатом якої стало те, що шах М.Р. Пехлеві був скинутий, відбувся перехід від монархічного режиму до ісламської республіки (ІРІ), на чолі країни став духовний лідер революції, аятола Рухолла Мусаві Хомейні.

Спочатку новий, кардинально проісламський уряд Ірану відмовився не тільки від військових ядерних програм, але й від подальшого будівництва двох недобудованих АЕС. Причиною цього, можливо, стало негативне відношення Р.М. Хомейні до ядерної енергетики на релігійному ґрунті. На погляд окремих дослідників, наприклад А. Перельцавайг зі Стенфордського університету, аятолла вважав, що використання ядерної зброї суперечить

нормам ісламу, та видав фетру, згідно з якою іранська ядерна програма була припинена, а виготовлення ядерної зброї в Ірані було заборонено [11].

У 1979 р. достроково завершилось ірансько-американське та ірансько-французьке співробітництво і багато інших ядерних проектів, оскільки Іран залишили як іноземні вчені, інженери, але й велика кількість уже навчених іранських фахівців у ядерній галузі. Контракти з західними партнерами були анульовані. Охололи відносини Ірану і з СРСР, особливо з початком вводу радянських військ в Афганістан.

Навіть після початку іраксько-іранської війни, коли події спочатку розвивалися не на користь Ірану, Р.М. Хомейні не змінив своєї антиядерної позиції. Уряд Ірану не проявляв інтересу до ядерної програми до середини 1980-х рр., коли ядерна програма ІРІ була поступово відновлена, уже навіть не зважаючи на протидію міжнародної спільноти, яка підозрювала Іран у розробці саме ядерної зброї, а не мирного атому.

Отже, в 1980-х рр. уряд Ірану відновив подальший розвиток та реалізацію ядерної програми. Цьому сприяли такі чинники, як стабілізація обстановки в країні після революції та іраксько-іранська війна, яка дала значний поштовх розвитку військової галузі взагалі.

Проте існує і дещо інший погляд на причини відновлення іранської ядерної програми у 1980-х рр. Один з ведучих військових спеціалістів-ядерників Німеччини Х. Рюле зазначав, що фетви Р.М. Хомейні, яка класифікує ядерну зброю як таку, що суперечить нормам ісламу, ніколи не існувало: «Немає ні письмових свідчень, ні людей, які особисто її чули. Існують тільки люди, які ніби чули щось про неї з третіх або четвертих вуст... Як би не було важливо констатувати, що фетви Хомейні не існувало, важливіші відносно нові відомості про те, що Хомейні вже в 1984 р. віддав наказ про розробку атомної та хімічної зброї. Це випливає з доповіді з внутрішнього кола іранського керівництва, що знаходиться в руках МАГАТЕ» [20]. Крім того, на погляд Х. Рюле, не дивлячись на те, що в теократичному Ірані релігії відводиться особливе значення, під час прийняття важливих рішень інтереси держави стоять вище релігійних догм [20].

Дійсно, зараз немає ніяких офіційних документальних свідчень про цей нормативний акт. Крім того, наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. з'являються нові чинники прискорення формування ядерної програми Ірану, особливо після смерті 3 червня 1989 р. Р.М. Хомейні. Фактично, як зазначають дослідники, після смерті Р.М. Хомейні та закінчення війни з Іраком ідеали Ісламської революції швидко поступилися прагматизму [5, с. 10; 14].

Але дореволюційний вектор формування ядерної програми ІРІ все ж змінився – від США, Франції, Ізраїлю та інших країн Іран перейшов до співробітництва з КНР, Швейцарією, Нідерландами. Так, розпочалася надзвичайно важлива технічна підтримка в розвитку іранського енергетичного сектора з боку КНР – допомога, проти якої фактично завжди виступали та продовжують виступати США [10].

Новий етап розбудови ядерної програми розпочався для Ірану з розпадом СРСР. Так, вже у 1992 р. між Іраном і РФ було укладено угоду про співпрацю в області мирного використання атомної енергії, а у 1995 р. – угоду про завершення будівництва першого енергоблоку Бушерської АЕС потужністю 1 ГВт та на суму близько 1 млрд дол. США. Будівництво АЕС у Бушері розпочинається в 1998 р. Хоча строки завершення будівництва кілька разів переносилися, і введення в дію цієї АЕС відбулось лише у 2011 р. [1], дослідники зазначають, що вказана угода не тільки сприяла закінченню будівництва АЕС у Ірані, але й допомогла вижити енергопромислому комплексу РФ [12, с. 223], адже Бушерська АЕС для РФ – перший важливий закордонний проект будівництва атомного реактора після розпаду СРСР.

У середині 1990-х рр. знову погіршились стосунки Ірану із США. Зважаючи на сприятливий момент та позитивні соціальні взаємодії між США та РФ на той час, Сполучені Штати прагнули схилити на свою сторону Росію (за прізвищами підписантів – Віце-президента США А. Гора та Голови Уряду РФ В. С. Черномірдіна), відповідно до якого РФ заморозила контракти на поставку та ліцензійне виробництво в Ірані танків та бойових машин піхоти (БМП), через що РФ втратила близько 2 млрд дол. США [13, с. 83].

24 вересня 1996 р. на 50-й сесії ГА ООН було прийнято Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань [6]. Договір Іраном було підписано того ж 24 вересня (не підписали Договір тільки КНДР та геополітичні сусіди Ірану – Пакистан та Індія), але не ратифіковано. Між тим, обов'язковим чинником, відповідно до ст. XII цього Договору, є ратифікація державами, які його підписали, згідно з їхніми конституційними процедурами. Тому вказаний Договір не набрав чинності як частина законодавства Ірану.

Отже, можна підсумувати, що, починаючи з Ісламської революції до кінця 1990-х рр. в Ірані весь період йшло активне формування ядерної програми, не дивлячись на наслідки самої революції, в тому числі й релігійні, на іраксько-іранську війну, на санкції США та на інші негативні чинники.

У зв'язку з цим на початку 2000-х рр. відбулось помітне посилення ірансько-російських відносин в ядерній сфері. РФ переглянула Меморандум Гора–Черномірдіна та 3 листопада 2000 р. офіційно повідомила США про односторонню відмову з 1 грудня 2000 р. виконувати меморандум. У РФ підраховали, що навіть не дивлячись на можливе впровадження США санкцій щодо РФ, втрати від них будуть незрівнянно нижче збитків, понесених у результаті обмежень на російсько-іранські відносини [4].

Наслідки не заставили себе довго чекати – після візиту в Москву 5-го Президента ІРІ Мохаммада Хатамі та розгляду низки аспектів російсько-іранської взаємодії, в тому числі в торговельно-економічній, політичній, військово-технічній, науковій, гуманітарній сферах, сторони розглянули питання фінансування спільних проектів в області енергетики. Після цього РФ відновила постачання для Ірану продукції військово-технічного призначення [3].

З іншої сторони, розгортання подій у такому ракурсі призвело до того, що США почали звинувачувати ІРІ в таємних проектах зі створення ядерної зброї. 29 січня 2002 р. Президент США Джордж Буш-молодший у щорічному зверненні до Конгресу зарахував Іран до країн «осі зла», які прагнуть заволодіти ядерною зброєю та здатних передати її терористам [21].

У 2003 р. вже МАГАТЕ, спираючись на інформацію, що надійшла від іранських опозиціонерів, провела дослідження та дійшла висновку, що Іран близько 20 років займається таємною розробкою ядерних проектів.

У 2003–2004 рр. інспектори МАГАТЕ отримали доступ до певних іранських територій і їм вдалось виявити в Ірані сліди центрифуг для збагачення урану та інші порушення Іраном угод про гарантії. МАГАТЕ у звіті від 15 січня 2004 р. вказані сліди ядерної програми Ірану назвав частиною «схеми приховування» [18].

16 вересня 2004 р. Інститут науки і міжнародної безпеки США опублікував супутникові фотознімки, на яких, на погляд експертів, відображено іранський полігон для розробки ядерної зброї на військових заводах в м. Парчин, у 50 км на південний схід від Тегерану.

Згідно з умовами угоди, підписаної в Парижі 14 листопада 2004 р., Іран оголосив про добровільне тимчасове призупинення своєї програми збагачення урану. При цьому представники ЄС обіцяли поставляти Ірану ядерне паливо та атомні технології для мирної атомної енергетики, зокрема легководний реактор.

29 січня 2005 р. тогочасний директор МАГАТЕ, єгипетський політик Мухаммед Мустафа аль-Барадаї заявив про істотний прогрес у процесі досягнення компромісу щодо ядерної програми Ірану. Пізніше, 10 грудня 2005 р. М.М. аль-Барадаї за зусилля із запобігання використанню атомної енергії у військових цілях і забезпечення її застосування в мирних цілях в максимально безпечних умовах отримав Нобелівську премію миру. Також у січні-лютому 2005 р. держсекретар США Кондоліза Райс та Президент США Дж. Буш-молодший повідомляють про готовність США підтримати «євротрійку» на переговорах з ІРІ з питань її ядерної програми.

Навіть Президент РФ В.В. Путін під час свого першого візиту до Ізраїлю 20 квітня 2005 р. на запитання, чи не буде фундаменталістський режим Ірану зловживати ядерною технікою, яку Росія допомагає Ірану створювати, заявив: «Перш за все хочу сказати, що Росія допомагає Ірану не просто зміцнювати його ядерний потенціал. Ми працюємо виключно у сфері мирного атома, у сфері атомної енергетики» [9].

Таким чином, на середину 2000-х рр. відбулась певна лібералізація в ядерному протистоянні між МАГАТЕ, США, іншими країнами Заходу та Іраном. Проте значну кількість цих позитивних сподівань та очікувань нівелював прихід до влади 6-го Президента Ірану, неоконсервативного політика Махмуда Ахмадінежада, який на своєму посту відстоював своє бачення права Ірану на використання ядерної енергії, і за часи президентства якого ядерна програма ІРІ була значно прискорена.

Список використаної літератури

1. «Бушер»: проектировали немцы, строили русские, а работать будут иранцы. Восточно-Сибирская правда. 2011. 16 сентября. URL: <http://www.vsp.ru/2011/09/16/busher-proektirovali-nemtsy-stroili-russkie-a-rabotat-budut-irantsy/>
2. Агаев С.Л. Иран в прошлом и настоящем. Пути и формы революционного процесса. М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1981. 271 с.
3. Владимир Путин встретился с Президентом Ирана Сейедом Мохаммадом Хатами / Администрация Президента России. 2001. 12 марта. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/40766>
4. Горностаев Д., Коротченко И. Кремль отказался не от сделки Гор-Черномырдин, а от продолжения ельцинской внешней политики. Независимая газета. 2000. 24 ноября. URL: http://www.ng.ru/politics/2000-11-24/1_denies.html
5. Денильханов И. Иран в мировой политике на рубеже XX-XXI вв. М.: Издательские решения, 2017. 140 с.
6. Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань: Прийнятий на 50-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 вересня 1996 року / Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_372
7. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою: Підписаний СРСР, Сполученим Королівством Великобританії і Північної Ірландії, США у Москві 5 серпня 1963 року / Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_376
8. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї: Підписаний в містах Москві, Вашингтоні і Лондоні 1 липня 1968 року / Офіційний вісник України. 2007. № 18. Ст. 750.
9. Интервью Первому каналу израильского телевидения / Администрация Президента России. 2005. 20 апреля. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22928>.
10. Кононенко М. Іранська ядерна програма в політиці Китаю. Гілея: науковий вісник: 36. наук. праць. 2013. Вип. 74. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2013_74_163.pdf

11. Перельцвайг А. Иранская ядерная программа: история и перспективы. Kstati News. 2013. November 30. URL: <http://kstati.net/iranskaya-yadernaya-programma-istoriya-i-perspektivy/>
12. Роджа Хабиби Рудсари. Ядерная программа Ирана в контексте российско-иранских отношений. Теория и практика общественного развития. 2013. № 5. С. 222–224.
13. Сажин В.И., Бондарь Ю.М. Военная мощь Исламской Республики Иран. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2014. 512 с.
14. Сотниченко А. «США будут пытаться заключить соглашение с Тегераном»: Интервью брал В. Олевич. Полярная Звезда. 2009. 17 июня. URL: <http://www.zvezda.ru/geo/2009/06/17/iran.htm>
15. Хлопков А.В. Иранская ядерная программа в российско-американских отношениях. Научные Записки ПИР-Центра. 2001. № 18. 49 с.
16. Ядерное нераспространение: краткая энциклопедия / И.А. Ахтамзян, В.М. Бондарев, М.П. Вильданов и др. М.: РОССПЭН; ПИР-Центр, 2009. 383 с.
17. EURODIF Company Links, Shareholders of Eurodif SA. 1999. 9 May. URL: <http://www.antenna.nl/wise/uranium/eceud.html>
18. GOV/2004/83 – Implementation of the NPT Safeguards Agreement in Iran. Retrieved 26 October 2008. URL: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-83.pdf>
19. Perabo B.A Chronology of Iran's Nuclear Program. Eye on Supply. 1992. № 5. P. 45–71.
20. Rühle H. Der Iran, die Bombe und das religiöse Recht zu lügen. Welt. 28.03.2012. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/article106129819/Der-Iran-die-Bombe-und-das-religioese-Recht-zu-luegen.html>
21. State of the Union Address (January 29, 2002). Millercenter.org. Archived from the original on October 11, 2011. URL: <https://web.archive.org/web/20111011053416/http://millercenter.org/president/speeches/detail/4540>

FORMATION OF IRAN'S NUCLEAR PROGRAM SINCE 1950S TO THE PRESIDENCY OF M. AHMADINEJAD

Yaryna Zavada

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations,
Department of International Relations and Diplomatic Service
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article analyzes the formation and development of Iran's nuclear program since the late 1950s to the presidential election of M. Ahmadinejad. The paper considers the processes of nuclear energy development in Iran during the reign of Shah M.R. Pahlavi, after the Islamic Revolution and in the new phase of developing the IRI's nuclear program from the beginning of the 1990s to mid-2005.

Key words: Iran, nuclear program, nuclear power engineering, nuclear testing, uranium enrichment, nuclear weapon.